

AKTUALIZÁCIA ANTISEMITSKÝCH MYTOGÉM V SÚČASNOM VEREJNOM PRIESTORE NA SLOVENSKU A ICH ANALÝZA V PUBLICISTIKE

PAVOL MARKOVIČ

MARKOVIČ, Pavol: Updating of Anti-Semitic Mythogemas in Current Public Space in Slovakia and Their Analysis in Journalism, 2020, Vol. 2, Issue 1, pp. 27 – 31. DOI: 10.17846/CEV.2020.02.1.27-31.

ABSTRACT: The paper focuses on the issue of restoring of anti-Semitic mythologies in the Slovak public space. It emphasizes the polarity of rationality of dialog versus irrational quality of mythogema. Mythogemas are not mythological in the true sense of the word, but are limited by its deformations and are linked to pathological, destructive changes. Article studies the material of selected Slovak journalistic texts and compares opinions on the probability of an onset of the destructive paradigm and possible ways to avert it.

KEYWORDS: Dialog. Antisemitism. Publicism. Reason. Enlightenment.

Podprahové či podvedomé obsahy kolektívnej pamäti, ako ukazuje v najvypuklejšej podobe 20. storočia, sa zvyknú do verejného priestoru vraciť v rozličnej transformovanej, ale identifikovateľnej podobe. Možno ich v širokom zmysle chápať ako pokus o revitalizáciu istého typu myslenia, totiž paradoxného myslenia bez racionality. V týchto situáciách, a súčasnosť to výrazne indikuje, je zrejme prirodzenou reakciou spoločnosti, hoci v podobe individuálnych intelektuálnych personálnych výstupov a nie kolektívnej reakcie, zvýšiť mieru racionality spoločenských prejavov a celého diskurzu.

Návrat určitých zvažovaných, konkrétne antisemitických mytogém a naratívov (a každého exkluzionizmu) však nemožno stotožniť napr. s antickým mytologickým pohľadom na svet ako jedným z prvých spôsobov jeho poznávania, ktorý v sebe obsahoval istú mieru racionality. Nestotožňujeme mytogémy s mytologémami a akékoľvek iracionalizmy implikujúce deštrukciu s mytologizmom, mýtom, mýtickým myslením a jeho reflexiou. Aktualizácia mytogém je skôr návratom atavistického myslenia, čiastkových predstáv, ktoré neobstoja ani z hľadiska racionality, ani totálneho či prvotného mytologického pohľadu na svet. Mytogémy sú v tomto kontexte vyplavovaním nespracovaných kultúrnych obsahov s deštruktívnym potenciálom.

Jedným z takých obsahov, typickým pre stredoeurópsky priestor, je, samozrejme, vlna antisemitických prejavov v rozličných otvorených alebo latentných podobách, či už ide o otvorené antisemitické prejavy na mítingoch politických subjektov alebo o náznaky v prípade rozhorčovania sa nad udelením najvyšších štátnych vyznamenaní. Podobným symbolicko-mytogematickým regresom je aktualizované odkazovanie na nacistickú ideológiu pomocou jednoznačných symbolov a znakov nemeckej tretej ríše. Zámerne nekonkretizujeme tieto situácie podrobnosťami, sú zdokumentované v slovenskej tlači a nezaslúžia si inú ako (reflexívno-)kritickú pozornosť.

Postoj slovenskej kultúry a verejnej sféry k židovstvu a vlastným obyvateľom je historicky doladený v jeho negatívnych antisemitických podobách. Aj v kultúrnych prejavoch vzdelancov je tento vzťah prinajlepšom ambivalentný a nemáme na mysli len zneužitie citátov, myšlienok slovenských dejateľov 19. storočia, ktoré majú antisemitický podtón a dnes sú vydávané za apologetiku antisemitizmu, ale odkazujeme aj na ambivalentné postoje samotných kultúrnych inštitúcií, akými boli napr. Slovenské pohľady najmä v období od ich obnovenia v roku 1881. Dynamiku vzťahu väčšinového obyvateľstva a židovskej menšiny vystihuje aj názor Juraja Alnera, keď hovorí, že „susedské spolužitie etnických či náboženských skupín zvyčajne charakterizujú dve základné polohy – kooperácia alebo antagonizmus. Židovsko-slovenské vzťahy však uvedené formy

obohatili o ďalšiu, ktorú najlepšie vystihuje termín „vedľažitie“. [...] aj v čase „mieru“ boli verbálne prejavy antisemitizmu súčasťou každodenného života židovskej komunity. Nepochybne aj zásluhou Slovenských pohľadov“ (Alner 2011, 5). Je viditeľné¹, že aj pôsobenie dobovej podoby vysokej kultúry, resp. dobovo relevantnej inštitúcie nastavilo alebo dokonca len vyjadrilo negatívnu paradigmu, mentalitu hľadania nepriateľa a obetného baránka zároveň. Obviňovanie židovstva z teologických, kultúrnych a ekonomických rozporov a problémov sa udržiavalo ako akási negatívna panacea všetkých nedostatkov spoločenstva, ako univerzálne zdôvodnenie a ospravedlnenie jeho chýb, nedostatkov a dysfunkcií.

Preskočme v čase búrlivé obdobie 20. storočia, ktoré najmä vo svojej prvej polovici, holokaustom, bezprecedentne ukázalo atavizmus antisemitizmu a deštruktívnej paradigmy a pozrime sa na situáciu v súčasnom slovenskom verejnom priestore najmä z hľadiska reflexie, teda rozumovej a rozumnej obrany pred rezíduami antisemitizmu, hoci si takúto obranu ani nemusia klásť za svoj hlavný cieľ.

Reflexia antisemitizmu prebieha v publicistike prevažne formou komentárov, čo predstavuje racionálny postoj. Hlas rozumu má svoje žánre. Existujú však aj reakcie vo forme sugestívnejších útvarov, spomeňme napr. dôležité pamflety Michala Havrana, ktoré vychádzajú z poznania a rozumu, ale pridávajú tomuto hlasu aj sugestívnosť a provokatívnosť. Havran (nielen) ako pamfletista funkčne hyperbolicky ukazuje slabiny a neprijateľnosť akéhokoľvek fanatizmu, najmä toho zameraného proti menšinám.

V publicistickej diagnostike, kritike a reflexii antisemitizmu jestvujú rozličné náhľady a vývoj na možnú reakciu na patologické javy. Fedor Gál dlho zastával názor o možnosti dialógu s perspektívou zmeny v názoroch antisemitov, no, ako sám konštatoval, „celý zmysel dialógu tohto typu spočíval v tom, že [...] z toho vzťahu nevymačkám nič iného, ako ten vzťah samotný.“² Podobným spôsobom vnímajú limity dialógu s ľuďmi, ktorí o dialóg nielenže nestoja, ale ho chcú utlmiť či odstrániť ho ako nástroj demokracie a poznania, aj viacerí slovenskí autori. Jeden názor je, „že voliť fašistov je neprijateľné osobné zlyhanie. Kto chce, môže sa o tom s nimi práčne rozprávať a navádzať ich na správnu cestu, ale za ich stav nenesiem zodpovednosť a nemáme morálnu povinnosť ho napravovať“ (Tkačenko 2020). Podobný záver s ešte väčšou naliehavosťou vyjadruje Michal Havran: „S nacistami sa nediskutuje ani o daniach, ani o dôchodkoch, nehovorí sa s nimi o výruboch lesov ani o sociálnych balíčkoch. Ich názor nie je dôležitý, sú to politickí a spoločenskí paraziti, ideovo vychádzajú z tradície, ktorá zničila pred 74 rokmi náš kontinent a vyvraždila desiatky miliónov ľudí. Krajina, ktorá na jednej strane vyzýva na akúsi diskusiu s nimi, pričom oni o žiadnu nestáli, pretože pre každého z nás majú vymyslený iný druh strielania, vešania a deportácie“ (Havran 2019). Tento postoj nie je radikálny, ale plne oprávnený, pretože nenávisťná, deštruktívna a genocídna ideológia nieže stráca dejinný nárok na dialóg, ale ten jej ani nemôže vzniknúť. Prináša náhľad, že šanca diskutovať zanikla s voľbou násilia ako jediného obsahu.

Antisemitické prejavy dnes majú podobu individuálnych výstupov, väčšinou z internetového priestoru, ale obsahovo ide o uniformné iracionálne predsudkami formované výpovede.

¹ O pôsobení vysokej kultúrnej inštitúcie, akou boli *Slovenské pohľady*, vypovedá publikácia *Slovenské pohľady na Židov alebo Židia v Slovenských pohľadoch*. Tá obsahuje prepisy a pôvodné texty z rokov 1881 – 1916, ktoré čo i len okrajovo zmieňujú židovskú menšinu. Často ide o naozaj tristné čítanie (Alner 2011).

² Fedor Gál na pôde Trnavskej univerzity predniesol prednášku pomenovanú *O dialógu*, v ktorej spomína dlhoročnú komunikáciu s mladým presvedčeným slovenským neonacistom, pričom pôvodne dúfal v jeho názorovú premenu od antisemitizmu smerom k demokratickému zmýšľaniu. Túto predstavu napokon Gál opustil, aj keď za významné minimum a výsledok dialógu pokladá to, že názorová oponentúra bude mať vždy slovnú, nie militantnú podobu (Gál 2020).

Aj racionálna reflexia však prekonáva určité čiastkové skreslenia či mýty o slovenskom antisemitizme v súčasnosti. Jedným z nich je mýtus o tom, že antisemitizmus a neonacizmus v súčasnosti znamenajú len protestný hlas, vyplývajúci z frustrácie, resp. mýtus o voličovi z hladovej doliny. Tento mýtus, samozrejme, padol.³

Pôvodne sa tento nesprávny záver zakladal na správnej téze, že „spoločenské predpoklady fašizmu sú naďalej prítomné“ (Adorno 2019, 5). Samozrejme, nejde o priame porovnanie povojnového Nemecka a súčasnej situácie slovenskej verejnosti, ale aj keď ich predpoklady nie sú rovnaké, sú stále prítomné.

Protizidovské nálady sú v princípe iracionálne a mytologizujúce, zatiaľ čo ich prekonávanie je faktické, pomocou faktov, svedectva a pod.

Dialóg je preto dobrým spôsobom prekonávania tohto stavu, keďže je to otvorená poznávacía aj komunikačná forma a ako osvietenický či anticko-filozofický útvar/žáner, ale aj spôsob poznania je najlepšou cestou k premene verejného diskurzu a prípadne aj individuálnych prejavov. Ak hovoríme o osvietenstve a jeho modernizovaných prvkoch ako o možnosti odfanatizovania, pochopenia vlastných dejín a otvorenosti myslenia, nemáme na mysli príznaky osvietenstva v adornoovskom zmysle v kontexte ekonomickom a pod., potenciálne vedúcom k popretiu vlastných ideálov, ako ho vníma v diele *Dialektika osvietenstva*. Adorno hovorí, že „racionalizovaná idiosynkrasia je duševní energií, kterou zaprŕahá politický antisemitismus“ (Adorno 2009, 181), ale táto idiosynkrázia je vždy v hmle iracionálneho a racionalizácia pri antisemitizme a iných deštruktívnych ideológiách a prejavoch sa redukuje na pokus o ich legitimizáciu, ktorý práve dialekticky podčiarkuje jej nepodloženosť a nezačleniteľnosť k paradigme racionality.

Claude Lanzmann v rozhovore k svojmu monumentálnemu dokumentu o európskom holokauste a mentalite, ktorá ho umožnila, hovorí: „Tvrdiť však, že ti Nĕmci, ktorí se narodili krátce před válkou anebo během ní, nesou kolektivní spoluzodpovědnost, je nesmyslné. [...] Platí však něco jiného: odpovědnost Nĕmců před vlastními dejinami“ (Lanzmann 2011, 223 – 224). Túto reflexiu možno vzťahovať nielen na Nemcov, ale aj iné európske národy, ktoré ideológiu antisemitizmu (s malým vzdorom voči nej) dovolili. Taktiež tieto súčasné, časovo od vojny vzdialené generácie nanovo opakujú mytologematické atavistické správanie.⁴

Áké je možné východisko z takejto nepriaznivej situácie, keď sa atavistické reflexy v kultúre a spoločnosti spojené s nárastom iracionality stávajú viditeľnejšími a predstavujú mentálne lacné, no z dlhodobého hľadiska extrémne škodlivé nihilistické riešenie momentálnej individuálnej i spoločenskej tenzie?

Prvou dobrou odpoveďou je vzdelanie a vzdelávanie, postupné rekonštruovanie a tvorba pozitívnej paradigmy.⁵ Vzdelanie je budovaním, teda predstavuje strednodobé či dlhodobé pôsobenie,

³ Argument o voľbe extrémistických síl z dôvodu materiálno-ekonomickej frustrácie padol a komentátori a publicistika tieto dôvody svojím expresívnym jazykom, ale o to presnejšie, vnímajú a pomenávajú: „Úvahy o Slovensku ako dobrež nie zlyhanom štáte, kde sa nemožno čudovať voľbe ĽSNS, sú vôbec fascinujúce. Pretože nech sa na to pozeráme hocako, miestni občania patria medzi zhruba dvadsať percent najbohatších obyvateľov planéty“ (Tkačenko 2020).

⁴ O novších povojnových generáciách a ich vzťahu k fašizmu a antisemitizmu hovorí zas Lanzmann tak, že to možno vzťahovať aj na súčasnosť: „Mladí vousatí Nĕmci jemž je dnes mezi pĕtatřiceti a čtyřiceti [...] nevědí nic o svojich dějinách“ (Lanzmann 2011, 224). Pozoruhodné je, a zároveň v čomsi desivé, že aj Adornova prednáška z roku 1967, aj Lanzmannov rozhovor z roku 1985 sú stále aktuálne a vystihujú momentálne tendencie.

⁵ Publicista pripomína, že „nacizmus berie všetko. A poraziť ho môžeme len tak, že nebudeme vyzývať na akýsi dialóg s presvedčenými antisemitmi a rasistami, ale budeme pevne obhajovať našu pozíciu, usporiadanie povojnovej Európy, v ktorej nie je miesto pre hlasy vyzývajúce na organizované násilie proti všetkému, čo náš kontinent dosiahol“ (Havran 2019).

a to mu dáva istú pevnosť, ale zároveň limituje možnosť okamžitej odpovede na antisemitské a akékoľvek fanatické tendencie.

Druhou, súčasnou reakciou, schopnou pôsobiť okamžite, je tak stále svedectvo, fakt, poznanie, dejiny predstavené subjektu náchylnému na prijímanie deštruktívnych ideológií. Cestou je zrejme rozprávanie preživších (vojnu, holokaust, genocídu a útlak), ktoré vedie ku kognitívnej disonancii fanatikov, diskomfortu, vyplývajúceho z prudkého rozporu predstáv, konštruovaných ideológií, mienok, dojmov, s realitou, rozpor, ktorý napokon núti k zmene v myslení. To by mohol byť prvý krok v pomyselnom, nanovo tvorenom dialógu – uznanie jeho nevyhnutnosti a pôsobenie faktov a svedectiev.

SUMMARY

The paper summarizes the issue of the re-emergence of the non-democratic human rights-denying current in the Slovak public space and the reaction of journalism to these tendencies. The basic problem is the increase in the unproductive irrationality of anti-Semitic and all anti-democratic manifestations, which can be included under the term mythogems, that is to say, from a mythological thinking of diverting current characterized by minimal or zero correspondence with the real situation. Based on journalistic texts, the paper examines their reflection and rejection of pathological manifestations and also the possibility of slowing and overcoming these manifestations. It considers different views on dialogue as a way of reconstructing democracy among its deniers. Rational dialogue, education and, above all, testimony and factuality can be considered as a starting point which, in subjects with an inclination to extremism and anti-Semitism, will bring about a state of cognitive dissonance as the basis of axiological transformation towards open and democratic thinking.

LITERATÚRA

- Adorno, Theodor W., 2019. *Aspekty nového pravicového radikalizmu*. Bratislava: Hadart Publishing s.r.o.
- Adorno, Theodor W., 2009. *Dialektika osvícenství*. Praha: Oikoymenh.
- Alner, Juraj, 2011. *Slovenské pohľady na Židov alebo Židia v Slovenských pohľadoch*. Bratislava: Chajim.
- Gál, Fedor, 2020. *O dialógu*. <https://www.youtube.com/watch?v=92vKx5SPxX4>.
- Havran, Michal, 2019. *S nacistami sa nediskutuje. Ich názor nie je dôležitý*. <https://komentare.sme.sk/c/22115785/s-nacistami-sa-nediskutuje-s-nacistami-sa-bojuje.html>.
- Lanzmann, Claude, 2011. *Šoa*. Praha: Prostor.
- Salner, Peter, 2011. Pohľady na (Slovenské) pohľady na Židov. In: Alner, Juraj (ed.): *Slovenské pohľady na Židov alebo Židia v Slovenských pohľadoch*. Bratislava: Chajim, 5 – 7.
- Tkačenko, Peter, 2020. *Kotlebov volič z hladovej doliny je mýtus*. <https://komentare.sme.sk/c/22316745/kotlebov-volic-z-hladovej-doliny-je-mytus.html#>.

KONTAKT

Mgr. Pavol Markovič, PhD.
Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií
Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Ul. 17. Novembra 5
080 01 Prešov
Slovenská republika
pavol.markovic@unipo.sk